
Medievalismo en Extremadura

Estudios sobre Literatura y Cultura Hispánicas
de la Edad Media

Jesús Cañas Murillo
Fco. Javier Grande Quejigo
José Roso Díaz (Eds.)

Medievalismo en Extremadura
Estudios sobre Literatura y Cultura Hispánicas
de la Edad Media

Cáceres
2009

MEDIEVALISMO en Extremadura : Estudios sobre Literatura y Cultura Hispánicas de la Edad Media / Jesús Cañas Murillo, Fco. Javier Grande Quejigo, José Roso Díaz (Eds.). — Cáceres : Universidad de Extremadura, Servicio de Publicaciones, 2009

XXII, 1310 pp. ; 17 × 24 cm.

ISBN 978-84-7723-879-9

1. Literatura medieval-historia y crítica. I. Cañas Murillo, Jesús (Ed.). II. Grande Quejigo, Javier (Ed.). III. Roso Díaz, José (Ed.). IV. Título. V. Universidad de Extremadura, Servicio de Publicaciones, ed.

82.09"04/15"

Cualquier forma de reproducción, distribución, comunicación pública o transformación de esta obra sólo puede ser realizada con la autorización de sus titulares, salvo excepción prevista por la ley. Diríjase a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necesita fotocopiar o escanear algún fragmento de esta obra.

© Jesús Cañas Murillo, Fco. Javier Grande Quejigo y José Roso Díaz, de la edición, 2009

© De los autores, 2009

© Universidad de Extremadura-Grupo "Barrantes Moñino", para esta 1.ª edición, 2009

Ilustraciones de cubierta: miniaturas de cancioneros del siglo XIII (Biblioteca Vaticana y Biblioteca Nacional de Francia) recogidas en el libro de Martín de Riquer, *Vidas y retratos de trovadores. Textos y miniaturas del siglo XIII*. Barcelona, Círculo de Lectores-Galaxia Gutenberg, 1995.

Edita:

Universidad de Extremadura. Servicio de Publicaciones

Plaza de Caldereros, 2. 10071 Cáceres (España)

Tel. (927) 257 041; Fax (927) 257 046

E-mail: publicac@unex.es

<http://www.unex.es/publicaciones>

I.S.B.N.: 978-84-7723-879-9

Depósito Legal: M-52.674-2009

Impreso en España - *Printed in Spain*

Impresión: Dosgraphic, s. l.

EL DOLOR DE MARIA. LA PASSIÓ DE LA MARE DE DÉU EN LA LITERATURA CATALANA MEDIEVAL

Marinela Garcia Sempere y Llúcia Martín Pascual
Universitat d'Alacant

En aquesta comunicació volem fer un repàs d'alguns dels textos que recullen la *Mariae compassio* en la baixa edat mitjana a les lletres catalanes. L'estudi de la tradició del tema i de les manifestacions escrites ens portarà a centrar-nos en unes mostres concretes, especialment *El Plant de la verge Maria ab les dolors e lahors de aquella*, obra descrita per Massó (1914: 256-257), i que Miquel i Planas (1915) atribueix al notari valencià Miquel Ortigues, i les *Cobles novelles de la Passió*.

1. ELS PLANYS DE LA VERGE

La passió de Jesús és, entre els moments de la seua vida, el que més apareix reflectit en la literatura medieval de temàtica religiosa. L'altra passió que atreu l'interès del lector medieval és la de Maria, qui pateix al costat del fill cada moment de dolor. Tanmateix, la seua intervenció no serà efectiva en tots els textos de la passió, ja que en els més antics Maria no apareix al costat del seu fill. Com a gènere literari independent, els planys de la Verge comencen a Europa a partir del segle XII i és a partir del segle XIII quan en les composicions amb el tema de la passió es reflecteix el dolor i el plany de Maria al costat del patiment de Jesús. Progressivament la passió de Maria anirà adquirint relleu¹.

En el relat evangèlic de la passió, la mare de Jesús apareix únicament en el de Joan (XIX 25-27) al peu de la creu en una referència molt breu quan Jesús l'encomana a Joan i en la qual ella no intervé oralment. També pot tenir interès en la configuració del gènere del plany de la Verge la primera part de *l'Evangeli de Nicodem* ja que en una de les versions d'aquest apòcrif, del segle V, hi ha un dels planys més antics que es conserven (Aramon, 1959: 15)². Més tard, sant Agustí, i sant Ambrós, per exemple, reproduïen l'escena i l'amplifiquen.

L'ofici del Divendres Sant comprenia proses llatines o lamentacions de Maria al peu de la creu, les quals donarien origen als seus planys en obres posteriors (Roy,

¹ Sobre l'origen i les fonts del gènere del plany vegeu Wechssler, 1893; Lindner, 1894; Ermini, 1916; Aramon, 1959. En el text de l'anomenada *Passió* catalana de París (BN, esp. 472), datat en el segle XIV, Maria com a personatge només apareix en l'escena de la visitació al sepulcre i l'anunci de la resurrecció (Garcia-Martín, 2003).

² Una versió occitana d'aquest evangeli apòcrif, *Sens e razos d'una escriptura*, del s. XIII, conté un *planctus Mariae* (Izquierdo, 1994: 25).

1974: 6). Sobre aquest model es componen les lamentacions de la Mare de Déu, primer en llatí, després en llengua vulgar, unes líriques, altres narratives, altres dramàtiques en forma de diàleg entre Maria i Joan, de vegades amb Pere o amb Crist en la creu. En els textos lírics en forma de monòleg es presenta Maria al peu de la creu plorant, abans i després de la mort de Jesús, trista, que contempla el dolor del fill a la creu. En els relats del record, més narratius, s'explica tota la passió a través de la veu narrativa de Maria. En els dialogats parla amb Jesús, o amb sant Joan, les altres Maries, Maria Magdalena, la creu, els jueus. El plany de Maria, segons Young (1933: 360-459) té un paper tan important en el relat de la passió que serà el nucli a partir del qual es desenvoluparan els drames de la Passió posteriors. A més, hi ha escenes nombroses en texts en prosa o en vers en les quals apareix Maria en els moments de la passió, i que pertanyen a la tradició apòcrifa de l'anomenada *Mariae compassio* (Duriez, 1914: 442-459).

Dos textos importants en la configuració de la passió de Maria i del gènere del *planctus Mariae* apareixen en l'ambient benedictí, són el *Dialogus beatae Mariae et Anselmi de passione Domini* atribuït a sant Anselm (*Dialogus*; Migne 159, 0271) i el *Liber de Passione Christi, et doloribus et planctibus matris eius* a sant Benart de Claravall (*Liber*, Migne 182, 1133). Es descriu la passió des del seu punt de vista, com ella l'ha viscuda, amb els seus sentiments. L'espiritualitat franciscana s'insereix des del XIII en la tradició benedictina i fa que es presente en primer terme el tema de la participació emotiva i física de Maria en el dolor de la passió com a experiència d'amor que salva la humanitat. El concepte franciscà de imitació de Jesucrist aferma la idea de la compassió, el patiment físic i psicològic de la passió en el propi cos a imitació de Jesús, i com a experiència salvadora. Així, la indidència en els aspectes físics del patiment es fa més important. Els textos de Jacopone de Todi i de sant Bonaventura exemplificaran aquesta evolució en la qual Maria pateix físicament i psicològicament dolors com els del seu fill, pateix amb ell, al mateix temps que ell³.

En opinió de Duriez (1914: 443 i ss.), les mostres de lamentacions dialogades constitueixen petits drames amb una existència anterior als drames medievals de la passió. Aquest autor recull les característiques més rellevants de la passió de Maria que es presenten en els drames alemanys, i que es desenvolupa de la manera següent: Joan anuncia a Maria, que es troba a casa de Llätzer, que Jesús ha estat detingut i el que ha passat després. Ella va a casa d'Anàs i el veu, també quan el porten a casa de Caifàs, però en altres manifestacions comença a seguir Jesús cap al Calvari després de la sentència de mort. En alguns drames no apareix seguint-lo cap al Calvari sinó que hi arriba quan Jesús és a la creu, fa un plany, el cobreix, li diu que li parli, Jesús l'encomana a Joan i ella es desmaia. Sobre aquest desmai hi ha divergències; uns textos diuen que sí que es produeix i altres que no. Es recupera i es lamenta novament. Després pateix fins l'enterrament de Jesús. Algunes escenes fonamentals en el desenvolupament del plany seran: la de Maria als peus de la creu mentre Jesús encara és viu; la de Maria als peus de la creu quan Jesús ja és mort; i la del descendiment, *l'stabat mater*.

³ Sobre aquesta evolució vegeu la participació de Carla Bino en el XI *Colloquium de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval*, celebrat a Elx (agost 2004).

Així doncs, en les primeres manifestacions literàries sobre la passió i les que es produeixen a partir del segle XII una de les diferències fonamentals és la presència de Maria, el *planctus* o *lamentatio* de la qual serà l'argument específic de moltes composicions en llatí o en vulgar, de caràcter líric o narratiu, més tard en forma de diàlegs i finalment dramàtiques. El textos més antics són els monòlegs, en els quals Maria va descrivint el cos de Jesús ferit i maltractat, al peu de la creu. En les lamentacions es queixa, es lamenta pel que ha passat i en moltes ocasions de la lamentació passa a la narració des del peu de la creu dels fets de la passió, narració que pot iniciar-se en el moment que Joan li anuncia la detenció de Jesús. Progressivament apareixen també interlocutors i diàleg en la lamentació.

2. ELS TEXTOS QUE ENS OCUPEN

Com hem dit, en el context de l'espiritualitat benedictina apareixen en el *Liber*, i el *Dialogus* textos que fixen una sèrie de tòpics que es repetiran en composicions posteriors⁴. S'hi expliquen els moments fonamentals de la passió de Jesucrist des del punt de vista de Maria, en primera persona o a través del narrador que mira pels seus ulls. Es tracta d'obres d'un caràcter afectiu, ja que Maria exposa els fets des dels seus propis sentiments, tal i com ella els ha viscut.

En el *Liber* es recorren els episodis principals de la passió, des del moment en què Maria s'assabenta a Jerusalem del prendiment de Jesús, fins que Jesús és soterrat. Hi ha, en aquest procés, algunes escenes en què Maria expressa en estil directe el seu dolor en planys. Els episodis que ens interessen en relació amb *El plant de la verge Maria* del segle XV, obra que comentem més avant són el de Maria davall la creu en els darrers moments, quan Jesús és a punt de morir, i quan Jesús és mort, i el de Maria amb Jesús a la falda després del descendiment. El primer episodi descriu el dolor de Maria i com Jesús li respon que no ha d'estar trista perquè està complint el que havia vingut a fer al món; en el segon, per boca del narrador, Maria manifesta una desesperació indescriptible en el moment en què Jesús mor, alça els braços, intenta tocar-lo, etc. Molts textos posteriors que recullen aquest moment presenten una contemplació dels membres de Jesús, mort, en boca de Maria. En el tercer Maria, amb Jesús als braços, plora i vol ser soterrada amb ell. Entorn d'aquestes tres escenes es desenvolupa el *Plant de la verge Maria*, introduint una sèrie d'elements nous com les interpel·lacions al Pare i a l'esperit sant.

En el *Dialogus*⁵ Maria s'apareix a sant Anselm i respon totes les preguntes que aquell li fa sobre la passió. Hi trobem l'escena de l'hort de Getsemaní, els episodis davant

⁴ El *Tractatus beati Bernhardi de planctu beate Marie, Liber de Passione Christi, et doloribus et planctibus matris eius* (Migne 182, 1133) és a la base de la tradició medieval de la compassio Mariae o passió de Maria. El *Dialogus Beatae Mariae et Anselmi de Passione Domini* (Migne 159, 0271) té, així mateix, un paper important com a precedent d'aquesta tradició.

⁵ Segons l'opinió de Roy (1974: 93), aquesta obra s'inspira en el *Liber* i en *De meditatione Passionis Christi per septem diei horas libellus* (Migne, 1857-1866: 94, 561) «Non seulement le pseudo-Anselme a développé au long, sans hésitation, tous les détails nouveaux de la crucifixion qu'on voulait attribuer au seul Bonaventure, non seulement il se vante "d'avoir vu le premier ce qu'aucun Evangile n'a décrit", mais c'est lui encore qui a imaginé d'associer intimement la Vierge a toutes les souffrances de son fils, c'est lui en

Anàs, Caifàs, Herodes, etc. Aquesta obra té moltes característiques que trobarem en una altra obra del segle XV, les *Cobles novelles e complides de la Passió de Jesús. Revelada e recomptada per la glorioiosa verge Madona sancta Maria a un seu devot*, text que inclòs al volum conegut com el *Natzaré*, conservat a la Biblioteca de la Universitat de València i que podria ser una versió catalana de l'obra.

En aquestes obres hi ha elements comuns que prevalen i que es converteixen en tòpics que retrobarem en els representants del gènere posteriors: descripció del rostre i del cos amb sang de Jesús, falsedat dels jueus, desig de Maria de ser soterrada amb Jesús, vergonya perquè Jesús és nu, disgust pel canvi entre Crist i sant Joan, canvi entre la felicitat passada i el dolor present. El franciscanisme hi aporta més coses (Jacopone da Todi...) com ara la importància de l'element de la carn, la *imitatio Christi* i els planys descriuran l'aspecte físic del patiment de crist, el cos malmés, les cinc ferides, la flagel·lació, la coronació d'espines, ja que es pretendrà viure en pròpia carn i en el cor aquells fets.

3. ELS PLANYS CATALANS

Els planys de Maria o *plancti Mariae* tenen una llarga tradició en les lletres catalanes: del segle XIII és el plany anònim, amb un llenguatge molt provençalitzat, *Augats, seyos qui credets Deu lo payre* (Aramon, 1959; Izquierdo, 1994); el *Plant de la verge* de Llull (Romeu, 1986) n'és un altre exemple, com la *Passió de París* (Garcia-Martín, 2003). En el segle XIV en la vida de Jesucrist, en prosa, d'Eiximenis, apareixen planys de Maria; i en el segle XV hi ha nombroses mostres d'aquest gènere (Aramon, 1962, 1963). No hem d'oblidar que el 1423 en el Sínode de Colònia s'afegeix a les festes de la Mare de Déu la de les angoixes i dolors de Nostra Senyora.

Relacionats amb els planys hi ha les contemplacions en les quals freqüentment la figura del devot contempla la passió i en molts casos es dirigeix a Maria, que pateix amb Jesús i la interpel·la, són textos en què el devot també participa en el dolor de Jesús, en la seua passió, i que tenen moltes mostres conservades en català, però que no estudiarem ara. Així, al segle XV, en la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, o en la *Vida de la verge Maria* de Miquel Péres, en prosa, també hi ha nombrosos planys de Maria, o en l'obra en vers *Istòria de la Passió* de Bernat Fenollar i Pere Martines. Ara comentarem els següents: *Ací comença la passió de Jesuchrist, salvador nostre*, *El Plant de la verge Maria ab les dolors e lahors de aquella* i les *Cobles novelles complides*. En un treball futur pretenem editar conjuntament aquests amb altres planys de Maria medievals i del segle XVI.

4. ACI COMENÇA LA PASSIÓ DE JESUCHRIST, SALVADOR NOSTRE

Del segle XIV data un document inèdit, en prosa, localitzat en el ms. 83 de l'ACA, fons de Sant Cugat, que conté entre les diferents llegendes pietoses, un text encapa-

tout cas qui a répandu toutes les idées qui devaient trouver plus tard leur expressions dans l'*Office spécial de la Compassion*».

çalat per la rúbrica *Ací comença la passió de Jesuchrist, salvador nostre*. Es tracta d'una de les múltiples versions del tema, però centrada en la lamentació i el gran desconsol de Maria. El text comença en el f. 72 amb una pregunta retòrica com a exordi: «Qui darà aygua al meu cap e plor de làgremes als meus ulls per ço que puxa plorar die e nit tro que nostro Senyor aparega a mi, servidor seu, per vista o per somni, confortant la mia ànima?»⁶.

L'estructura d'aquesta obra es basa en un diàleg entre Maria i Sant Benet. Aquest va preguntant-li successivament pel seu patiment com a mare en els moments de la mort de Jesús, de manera que el diàleg i la reflexió sobre el dolor de Maria es converteixen també en un relat que recorda tots els moments de la Passió i com els viu la Mare de Déu. Per tant, podem dir que ens trobem davant d'una obra substancialment narrativa amb la inserció d'elements expressius que recorden el plany líric en alguns moments de la narració.

Maria comença el seu relat des del moment en què Jesús és condemnat a mort en Jerusalem i objecte de tortura i escarni. Abans d'iniciar la lamentació pròpiament dita, l'evocació de Maria se centra en la descripció del dolor del seu fill: el cos torturat que perd la bellesa, la sang que corre pel cos i sobretot pels peus i les mans quan és crucificat. Responsabilitza els jueus del fet, que han actuat amb tanta malícia sobre el seu senyor.

Tot seguit comença el plany pròpiament dit que es caracteritza per incloure els elements propis del gènere: el dolor inconmensurable, la falta de capacitat per a parlar i plorar, la benignitat amb què Jesús contempla sa mare i l'oració en estil directe que Maria dirigeix al seu fill moments abans de morir en la qual expressa el seu desig de morir amb ell i no quedar-se sola.

Jesús pren la paraula abans de morir, lliura sa mare a sant Joan a qui li encarrega que la cuide i després exposa les raons per què mor, és a dir, la necessitat de la redempció. A partir d'ací Sant Joan comparteix el patiment de Maria. El relat explica que és el deixeble més estimat de Jesús i per aquest motiu li dona la responsabilitat de viure amb sa mare. Les darreres paraules de Jesús són: «set he», «complit és tot» i «Déu meu, per què m'as deseparat?». Després mor, es produeixen les tenebres i la terra tremola a Jerusalem.

Una vegada mort Jesús, Maria, encara als peus de la creu pronuncia un segon plany, de menor extensió, que es prolonga mentre l'acció narrativa continua, és a dir després del descendiment i abans del soterrar. Així es genera una de les escenes més emotives de tot el tema de la Passió: l'*stabat mater* o la imatge pròpia de la Pietat: Maria amb el seu fill mort a la falda, que banya amb les seues llàgrimes. A continuació preparen el cos de Jesús per a ser soterrat i, de nou, Maria demana ser soterrada amb ell. Després de la lamentació i del soterrament, el text acaba en el f. 89, amb un dol general, l'esperança de la resurrecció i la imatge de Maria dolorosa que ara viu amb Sant Joan.

⁶ Un estudi més aprofundit del manuscrit i d'aquesta passió, amb transcripció d'alguns fragments, es pot consultar a Martín (en premsa).

5. PLANT DE LA VERGE MARIA I COBLES NOVELLES

En el segle XV trobem en la literatura catalana alguns textos extensos, en vers als quals ja hem fet referència, *El Plant de la verge Maria ab les dolors e lahors de aquella, e la visitació de sancta Elizabet. E altres hores*, obra descrita per Massó i conservada a la BUV (1914: 256-257) i a la Biblioteca Colombina de Sevilla⁷ i les *Cobles novelles complides...* conservat també a la mateixa Biblioteca.

El Plant de la verge Maria apareix recollit actualment en un volum conegut com el *Natzaré*, amb altres composicions que Miquel i Planas (1915) atribueix al notari valencià Miquel Ortigues. Té dues edicions: 1511, 1528. Miquel i Planas (1915) edita el text de 1511 i el completa amb el de 1528. També hi ha una edició al *Cançoner Místic* (1899) del mateix erudit.

En l'obra trobem dues parts: en primer lloc, un llarg *Plant de la sacratíssima verge Maria*, «Estant la verge gloriosa», de 762 versos en codolades d'octosíl·labs i tetrasíl·labs alternats. A continuació hi ha unes *Cobles de la sacratíssima verge Maria, senyora nostra, contemplant lo seu gloriós fill Jesús mort e posat sobre les sues castes faldes*, «Mirau tots ab gran dolor», en 13 estrofes més una tornada inicial de 8 versos heptasíl·labs i una oració final. Es tracta d'un plant de Maria en primera persona en el qual Maria va mirant les diverses parts del cos de Jesús. Entre tots dos poemes es presenta la passió des que Maria veu Jesús crucificat fins que el té mort a les faldes. No hi apareix, com en el cas de les *Cobles novelles*, un interlocutor que pregunta, però sí que hi ha la llarga intervenció de Maria, sempre en estil directe, que rememora molts moments de la Passió.

Les *Cobles novelles de la Passió de Jesu Christ complides*, es conserven, així mateix, al *Natzaré* i van ser editades per Aguiló (1900). Es tracta d'un text de 117 quartets octosíl·labs que no té nom d'autor, ni any d'edició, ni foliació. En les quatre primeres estrofes un interlocutor interpel·la Maria perquè li parli dels patiments de Jesús. Ella, en primera persona, explica la passió des del Dimecres Sant fins que queda sola i vestida de dol després de la mort i del soterrament de Jesús. Dos versos inicials diuen: «Molt me dolch la nit e'l dia / lo plant de vós verge Maria». Després, en tres quartets octosíl·labs (aaab,cccb, dddb) el devot li demana que li explique els fets de la Passió de Jesús. Maria respon en 110 quartets de la mateixa estructura. Tres quartets més clouen l'obra amb una oració final.

El text té un clar paral·lel en el *Dialogus*: Un devot també hi demana a Maria que li explique la Passió, i ella ho fa. A diferència d'aquella obra, en les *Cobles* la intervenció de Maria no s'alterna amb la del narrador. Totes dues acaben amb la tornada a la casa després del soterrament de Jesús. Així, es pot relacionar aquest text amb el *Dialogus* tot i que allà es tracta d'un diàleg entre sant Anselm i Maria.

Aguiló (1900) edita, a més d'aquestes *Cobles*, *Les set paraules*, impreses a València, del segle XVI; unes *Cobles a la Verge Maria de la Soledat* en les quals ella parla en

⁷ Però Massó descriu l'edició de 1528, de la qual actualment hi ha un exemplar a la Biblioteca Colombina de Sevilla. Al *Natzaré* l'exemplar conservat és de la primera edició, de 1511. Sobre aquest cançoner vegeu, així mateix, Miquel i Planas (1915).

primera persona després del soterrar de Jesús i que descriuen la soledat que sent. Van ser estampades a València per Joan Jofre, i no duen cap data; i *Les set dolors de la gloriosa mare de Déu*, obra també impresa a València i sense data.

Si ens detenim un poc més en els textos podem dir que *El Plant de la verge Maria ab les dolors e lahors de aquella (1511)*, obra atribuïda a Miquel Ortigues, es pot qualificar de plant líric, en què predomina la lamentació de Maria, si bé de vegades deriva en una narració dels moments finals de la vida de Jesús, tot i que també es fa servir la tècnica dialògica. Així i tot, com a obra bàsicament narrativa que és, la mètrica utilitzada és la combinació noves rimades amb codolades apariades: 8 + 4, amb la peculiaritat que la codolada és la que dóna la rima.

La divisió temàtica es troba bastant delimitada per l'estructura formal, ja que cada nucli va precedit per una rúbrica que ens indica quin serà el contingut de la lamentació que se'ns presentarà tot seguit. Podem, a grans trets, observar:

Introducció o introit narratiu: un anònim narrador situa l'escena: Maria al peu de al creu, dolorosa, contempla el cos desfigurat del seu fill moments abans de morir. «Estant la verge gloriosa /com a mare dolorosa /davant la creu...».

Plany de Maria pròpiament dit que consta dels elements següents:

Paraules de dolor per la situació en què es troba el seu fill i lamentació per haver consentit que s'arribara a aquest extrem, tractant-se com es tracta del Fill de Déu totpoderós. Maria es qüestiona el poder diví amb una sèrie de preguntes retòriques, recorda, sense arribar a pronunciar-les, les profecies que ja apareixen en l'antiga llei, el Vell Testament: Isaïes 7, 14. Un dels moments centrals de la seua lamentació és el dubte que té de la grandesa de Déu i, sobretot, es pregunta si era necessària la mort del seu fill per salvar la humanitat o si no es podia arribar a la redempció sense la mort⁸.

A continuació, en un dels monòlegs més llargs, Maria fa un repàs de la vida que portava en comú amb el seu fill i els moments que van compartir, així com els trets que caracteritzaven la benignitat de Jesús. Cal destacar ací que fa una evocació als misteris gojosos, els més allunyats del moment en què està vivint: l'Anunciació per l'àngel Gabriel, la Nativitat de Jesús, l'adoració dels pastors i dels Reis. L'estil que s'usa en aquest moment del plant Maria és a base d'antítesis, per exemple, la vida és una llum clara, convertida ara en nit obscura i el que intenta és contrastar el passat feliç amb el present dolorós.

Com a característica general del gènere del plany, Maria invoca els elements naturals, cel, món, planetes, entristits per la mort del seu fill. També invoca tots els estaments religiosos, així com polítics i socials perquè tinguen pietat i dolor per la mort

⁸ La necessitat de la redempció i la manera com s'havia de produir generen unes qüestions teològiques molt complexes que arriben al grau més elevat de discussió en una obra com el *Memorial del pecador remut* del franciscà Felip de Malla, obra inserida en el model del cristocentrisme i que reproduceix una llarga discussió entre Maria i tots els representants humans i divins per convèncer-la que la redempció és necessària amb la mort del seu fill. Per altra banda, en una obra clau de l'espiritualitat franciscana com és la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, la necessitat de la redempció i la premonició dels dolors de Maria apareixen des dels primers moments de la narració i molt especialment en l'episodi de la nativitat.

de Jesús. El monòleg de Maria acaba amb una invocació a la ingratitud dels jueus i la crueltat d'aquests.

Una vegada fetes totes aquestes invocacions Maria s'adreça directament al seu fill i li demana que li diga algunes paraules abans de morir. Com Jesús no respon, ella continua adreçant-se-li, però ara fent un diàleg simbòlic amb la creu.

Per segona vegada, Maria s'adreça directament al seu fill que, altra vegada no li respon, i inicia un segon diàleg simbòlic, ara amb la mort, demanant-li que no tinga pietat d'ella ja que vol morir juntament amb el seu fill. Podem dir que aquest desig és una constant en els planys de la Mare de Déu i que hem vist també en el text en prosa esmentat més amunt.

Un tercer diàleg simbòlic el manté Maria amb Déu Pare i amb l'Esperit Sant, primer per separat i després conjuntament. El contingut del parlament de Maria és una mena de recriminació per haver consentit en la mort del seu fill i demana, com a últim desig desesperat, que el salven de la mort imminent o almenys, ja que viure no és possible, que el lliuren dels dolors.

La resposta conjunta de Déu Pare i de l'Esperit Sant no es fa esperar. Conté dos temes principals: l'elogi a l'amor maternal de Maria amb la comprensió pel dolor en què està sotmesa i la necessitat de demostrar-li que la redempció humana només és possible amb la mort de Jesús, l'únic que pot salvar la humanitat del «pecat primer» i ella ho ha d'acceptar.

Maria accepta sense més qüestionament el destí del seu fill, ja que comprén que siga necessària la seua mort per salvar el món. Aquest convenciment tan ràpid, que fins i tot, sorprén el lector, contrasta amb la llarga discussió teològica del *Memorial del pecador remut* i amb les nombroses notes de dolor i desesperació que trobem en la *Vita Christi*:

Y per ço yo liberalment, (ço yo: ço P1)
a vós, mon Déu,
ofir mon fill clavat en creu,
en recompensa
de la primera gran ofensa
contra vós feta,
pregant aquesta mort perfeta
y benefici,
y del fill meu lo sacrifici
de passió,
pregau en satisfació
de tot peccat,
per què'l mon sia restaurat
y fet delliure,
puix esta mort fa tant reviure
a tota gent.

El següent nucli temàtic del text és un diàleg entre Jesús en la creu i Maria. El parlament d'ella se centra en preguntar-se què farà sola sense el seu fill. També recorda la profecia de Simeó quan va anar amb Jesús al temple i com aquest li diu que el seu

cor estaria travessat per un coltell⁹. Finalment Maria suplica el seu fill que li parle abans de morir. La resposta de Jesús es pot analitzar en tres parts: Ha de prendre la seua mort amb paciència, ja que ell obeeix el sagrat manament. Anuncia que ressuscitarà al tercer dia. Encomana Joan a sa mare com a fill.

La rèplica de Maria, més extensa, es pot reduir als moments següents: es lamenta de la menor condició de Joan, no podrà substituir el seu fill. Accepta la mort de Jesús per obediència a Déu Pare. Accepta la mort de Jesús perquè representa la redempció dels pecadors. Declara voler morir amb ell i no passar així més dolors, ni ell ni ella, tal com ja havia demanat abans a Déu. Demana al seu fill que intercedisca per ella davant el Pare, ja que romandrà desconsolada i esperant la mort per unir-se amb ell. Finalment, prega al seu fill que tinga pietat dels pecadors i intercedisca per ells davant també de Déu i puguem gaudir de la glòria eterna.

El plant pròpiament dit acaba amb una exhortació de Maria als pecadors i amb una cobla amb tornada, totes dues estrofes de vuit versos decasíl·labs, que més o menys resumeix el contingut de tot el plany.

El segueixen unes *Cobles de la gloriosa verge Maria contemplant son fill mort e posat sobre les sues faltes*, escrites en versos heptasíl·labs i estrofes de vuit versos cada una. Maria s'adreça a uns hipòtics receptors i els diu que contempen la imatge de Jesús mort i el dolor que això li produeix. El tema central d'aquest monòleg és la descripció del cos de Crist turmentat i desfigurat per la quantitat de ferides produïdes. Aquesta descripció comença en el cap, amb la corona d'espines i va descendint per tot el cos: cara, ulls, mans, costat i peus, tot i contrastant la bellesa que el caracteritzava amb el maltracte patit. Maria es queixa que el seu fill ha estat considerat com un malfactor i no mereixia una mort tan cruel. Després i sense acotacions, observem que Maria es plany perquè s'emporten el cos de Jesús per soterrar-lo i ja no pot tenir-lo més amb ella, també gràcies a les paraules de Maria, sabem que després del soterrament es produeix un eclipsi sobre la ciutat de Jerusalem. Finalment ella prega que tot el mon contemple la seua condició de mare dolorosa i la resposta la trobem en la tornada:

Donchs, contemple tot lo món
quant só mare dolorosa
puix altra semblant no fon
axí trista y amargosa.
Si us doleu de tal dolor
y de aquesta gran pressura
veureu cert lo salvador
de los cels en sa figura.

Tornada

Puix contemple la dolor
de vós, mare de Déu pura,
donau-nos per vostra amor
aqueu goig que sempre dura.

⁹ La imatge del cor de Maria traspasat per un coltell és una de les més populars de la iconografia mariana.

Acaba la composició d'Ortignes, que com veiem, s'ha convertit en una petita miscel·lània de textos marians amb unes oracions i unes llaors a les virtuts la Mare de Déu.

Les *Cobles novelles*, igual que el plant, tenen una estructura que ve donada per una introducció en boca d'un «devot» i el relat en primera persona de la passió i dels dolors per part de Maria, en resposta al prec del devot que vol saber com va ser el gran turment sofert per Jesús en la seua passió. La disposició del monòleg marià es realitza en quartets de 8 síl·labes amb rima aaab', cccb', dddb'.

Maria conta el comiat del seu fill en dijous sant i la promesa que li fa que al dia següent dinarà amb ella. Tanmateix això no es produeix perquè la nit de Dijous sant, mentre Jesús resava a l'hort es produeix la traïció de Judes, la desaparició dels altres apòstols, el prendiment, la flagel·lació, i així totes les escenes turmentoses abans de la sentència de Pilat i la crucifixió.

Maria arriba a Jerusalem en el moment en què Jesús és camí del Calvari amb la creu, turmentat, vestit amb porpra i desfigurat. Ella es desmaia i quan recobra el sentit, el poble jueu l'assenyala com a mare del «mesquí», sense cap tipus de pietat.

Finalment Maria arriba a temps de veure la crucifixió, el dolor de les nafres del seu fill. En veure'l nu, el cobreix amb el seu vel, escolta les martellades i observa la sang que cau del cos de Jesús, un dels moments de major dramatisme.

A continuació, amb un dolor indescriptible, Maria observa com li donen vinagre a Jesús amb una esponja i li demana que li parle. En aquest moment Jesús només té forces per recomanar-la a Joan i per intentar respondre els crits del poble que el tracten de fals fill de Déu. Després d'això, mor.

Després de la mort i el lament de Maria, es produeixen els tenebres, l'episodi de la llança de Longí i la conversió d'aquest, el descendiment de la creu i l'escena de la mare amb el seu fill a les faldes.

Maria evoca el pecat original i el castic rebut pel seu fill per al redempció de la humanitat. Tot seguit descriu minuciosament el cos torturat, demana morir amb ell, culpa Judes de la traïció i acaba el plany sense possibilitat de consol.

L'escena que ve a continuació, també narrada per Maria és el soterrament, la companyia que rep de Joan, Magdalena i les altres Maries i com la porten a casa perquè repose de tant de dolor. Les cobles acaben amb un oració a Jesús i a Maria en què es demana que ella siga la guia dels pecadors i que aquests troben el repòs en la contemplació del Fill.

6. CONCLUSIONS

Podem resumir el nostre treball en els punts següents:

L'altra gran passió del cristianisme és la dels dolors de Maria, tanmateix aquesta no va apareixent en els textos litúrgics i després en narracions i en drames fins els segles XII i XIII, quan el culte a Maria va popularitzant-se.

L'origen de la *compassio Mariae* ve de textos llatins com el *Liber de Passione Christi, et doloribus et planctibus matris eius* atribuït a Sant Bernat i el *Dialogus beatae Mariae*

et Anselmi de passione Domini atribuït a sant Anselm, i es produeix dins de l'òptica benedictina. Més endavant, el franciscanisme, amb la idea de la imitació de Crist, fomentarà aquest tipus de textos.

Pel que fa a l'àmbit català, hi ha textos ben primerencs que contenen passions de Maria, com ara la versió provençal de l'Evangeli de Nicodem, *Sens e razos d'una escriptura*. Així i tot, textos narratius del segle XIV en vers no contenen cap al·lusió al dolor de Maria –com la Passió catalana de París–, mentre que d'altres coetanis, en forma de diàleg en prosa constituïxen autèntiques obres de devoció mariana, on no es limita solament la descripció als dolors de Maria, sinó que aquesta conta des de la seua òptica la passió del seu fill. És el cas del text en prosa sobre la passió conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Sant Cugat 83). De finals del XV o dels primers anys del XVI són els textos valencians en vers, més extensos, el *Plant de la verge Maria* i les *Cobles novelles*.

Pel que respecta al *Plant*, és el text analitzat més extens, recorre a una sèrie de tòpics com és la descripció del cos de Jesús, la presència de Maria al peu de la creu que escolta les últimes paraules del seu fill, com aquest la lliura a Joan, l'escena de la pietat, però també observem el diàleg entre Maria i les forces celestials, inclòs Déu Pare a qui li recrimina la mort del seu fill.

Per últim podem dir que el *Plant*, com les *Cobles novelles*, com d'altres obres del mateix estil són productes literarioreligiosos propis de l'ambient cultural de la València de la segona meitat del XV i inicis del XVI, en què predomina l'espiritualitat devocionalista i literàriament s'expressa repetidament en certàmens poètics.

BIBLIOGRAFIA

- Aguiló, M. (ed.): *Cançoner d'obres vulgars. Cançoner de les obretes en nostra lengua materna més divulgades durant los segles XIV, XV i XVI*; recullit e ordenat per Marian Aguiló y Fuster, Barcelona, Librería de Alvar Verdaguer, 1900.
- Aramon i Serra, Ramon: «L'Augats, seyós qui credets Déu lo Payre'. (Assaig d'edició crítica)», en *Hispanic Studies in Honour of I. González Llubera*, Oxford, 1959, pp. 2-40.
- : «"De gran dolor cruzel ab mortal pena". (Assaig d'edició crítica)», en *Homenaje a Johannes Vincke para el 11 de mayo de 1962*, vol. 1, Madrid, CSIC, 1962, pp. 265-278.
- : «Dos planys de la Verge del segle XV», en *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens XXI*, Münster, 1963, pp. 259-276.
- Bino, Carla: *Las lágrimas de María. De la Pasión evangélica a la Pasión compartida en el «teatro de la piedad» laico al inicio de la alta Edad Media*, Carla Bino, Universidad Católica del Sacro Cuore de Brescia, comunicació presentada a l'*XI Colloquium de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval, de la Société Internationale pour l'Étude du Théâtre Médiéval (SITM)*, Elx, 9/08/2004-14/08/2004.
- Cançoner Místic = Cançoner Místich, Barcelona, 1899.
- Duriez, Georges: *La théologie dans le drame religieux en Allemagne au moyen age*. Thèse pour le doctorat présentée a la faculté des lettres de l'université de Lille, París, J. Tallander editeur, 1914.
- Ermini, F.: *Lo stabat mater et i pianti della Vergine nella lirica del medioevo*, Città di Castello, Lapi, 1916.

- Garcia Sempere, M. i Martín Pascual, Ll.: «La Passió catalana de París», *Revista de Filologia Románica*, 20, 2003, pp. 235-266.
- Izquierdo, Joseph: «Els Planctus Mariae a les literatures catalana i occitana: L'Augats, seyós qui credets Déu lo Payre», en *Estudis de Llengua i Literatura VIII. Miscel·lània Joan Fuster*, a cura d'Antoni Ferrando i d'Albert G. Hauf, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, pp. 5-23.
- Lindner, A.: *Plainte de la Vierge*, Upsala, Universitet Arsskrift, 1894.
- Malla, Felip.: *Manual del pecador remut*, a cura de Manuel Balasch, Barcelona, Barcino, 1981, 1r volum. El segon volum, 1982 i el tercer 1986.
- Martín Pascual, Llúcia: «Las leyendas piadosas del Códice 83 (fondo de Sant Cugat) del Archivo de la Corona de Aragón», en *Actas del XI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, León, Universidad de León, 2007, pp. 827-838.
- Massó Torrents Jaume: *Bibliografia dels antics poetes catalans*, Barcelona, Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1914.
- Migne, J. P.: *Patrologiae cursus completus*. Series latina, París, 1857-1866.
- Miquel i Planas, Ramon: «El cançoner devot d'en Miquel Ortigues (segle XVI)», *Bibliofília. Recull d'estudis, observacions, comentaris y notícies sobre llibres en general y sobre qüestions de llengua y literatura catalanes en particular*, II, Barcelona, 1915-1920, pp. 1-55.
- Romeu i Figueras, J. (ed.): Lull, Ramon, *Poesies*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana («Biblioteca Universitària»), 1986.
- Roy, Émile: *Le mystère de la Passion en France du XIVe au XVI siècle. Étude sur les sources et le classement des mystères de la Passion. Accompagnée de textes inédits*, Genève, Slatkine Reprints (reimpresió de l'edició de Dijon 1903-4), 1974.
- Villena, Isabel de: *Llibre anomenat Vita Christi*, ed. de Ramon Miquel i Planas, Barcelona, 1916, 3 volums.
- Wechssler, Eduard: *Die romanischen Marienklagen; Ein beitrag zur Geschichte des Dramas im Mittelalter*, Halle/S, 6, 1893.
- Young, Karl: *The drama of the medieval church*, 1, Oxford, 1933.